

ביקורת

העיר שאינה לבנה: תל-אביב של מעלה ותל-אביב של מטה

מיכאל פייגה

שרון רוטברד, עיר לבנה, עיר שחורה, כבל, תל-אביב, 2005, 352 עמודים.
מעוז עזריהו, תל-אביב העיר ה(א)מיתית: מיתוגרפיה היסטורית, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קרית שדה-בוקר, 2005, 363 עמודים.

ספריהם של שרון רוטברד ושל מעוז עזריהו דומים במובנים רבים. שניהם קשורים לתחום הרחב העוסק בחקר המקום, האמיתי והמדומיין; האחד במסגרת הארכיטקטורה והשני – הגאוגרפיה. שניהם עוסקים בתל-אביב דרך תחום מתפתח: ההיסטוריה הלוקלית. שניהם דנים בקשרים שבין העיר הממשית, החיה, תל-אביב של מטה, לבין הדימוי, החי אף הוא, שבעקבות השיח המקובל על ירושלים אפשר לכנותו 'תל-אביב של מעלה'. שניהם מעניקים חשיבות לשיח. עזריהו מציין: 'תל-אביב נבנתה בלבנים ובבלוקים, אך נבראה במילים' (עזריהו, עמ' 336), ורוטברד טוען כי זו עיר היחידה בעולם שנקראה על שם ספר (ספרו של הרצל, אלטנוילנד). בפרקים מסוימים הם מציגים ניתוח ביקורתי דומה של אותם אתרים, בעיקר של פרויקט 'העיר הלבנה' המשמר, תחת חסות ולגיטימיות בינלאומיות, את בתי הבאואוס שנבנו בעיר. עם זאת, אין צורך בבדיקה מעמיקה במיוחד כדי לגלות כי שני הספרים שונים לחלוטין, שוני עקרוני ומהותי, המלמד רבות על קווי השבר במדעי החברה הישראליים של ימינו. ספרו של רוטברד מתמקד בשני סיפורים. האחד הוא ניתוח תהליך יצירת הדימוי של עיר לבנה, דימוי מפוברק ומומצא, המיועד להתחבר לנרטיב המעניק משמעות לאומית

לקיומה של העיר ולחזקו. 'העיר הלבנה' הוא הביטוי שבו הרבו לתאר את תל-אביב, ונקשר לסמל המרכזי של בתי הבאוהאוס, אך אצל רוטברד הוא מקבל משמעויות רחבות ועקרוניות ומלמד על השכחתו של עבר אפל. הסיפור השני הוא מחיקתה של העיר הערבית יפו והכללת שרידיה העלובים בגבולותיה של העיר העברית. תל-אביב הלבנה מתקיימת במקומות שיפו השחורה איננה, ולהפך. הצביעה של תל-אביב בלבן כרוכה בצביעה של יפו בשחור. הספר הוא כתב אשמה חריף על תהליך ההרס והמחיקה, שלפי טענתו אפשר את הקמתה של העיר העברית הראשונה, ובוודאי ביקורת על חוסר המודעות וההכחשה המלווים את התהליך. בהשלכה זו יש גם ביקורת על ההתנכרות הציונית למרחב שאליו הביאה את היהודים מאירופה, וכמובן על הארכיטקטים שהגשימו את התהליך ההרסני הזה והעניקו לו לגיטימיות.

ספרו של מעוז עזריהו שונה בתכלית, קודם כול מבחינת מזגו. עזריהו, היסטוריון וגאוגרף תרבותי, ששאלות של עיצוב המרחב הסמלי במרכז עניינו, משוטט ברחבי העיר כאתנוגרף משועשע, הבוחן כיצד רחובות העיר וכיכרותיה עולים ויורדים בחשיבותם הסמלית, מקבלים משמעות ומאבדים אותה. פרט לדיון על התפתחות הדימוי של תל-אביב, הוא מתעד אתרים ממשיים וסמליים, כגון רחוב דיזינגוף, רחוב שינקין, חוף הים וכיכר העיר, שבצוותא מייצרים את המיתוס הגדול של העיר. בעוד רוטברד מרבה להפנות מבטו אל החצרות האחוריות כמייצגות את מהותה של העיר העברית, עוסק עזריהו בחלונות הראווה. אין פלא, לפיכך, שאף ששניהם עוסקים במיתולוגיה של העיר, היא נראית בעיני כל אחד מהם אחרת לגמרי.

מתוך ההבדל העקרוני שציינתי, הבדל של יום ולילה, של לבן ושחור, נובעים הבדלים נוספים, חלקם עקרוניים וחלקם טכניים. ספרו של רוטברד עוסק בתהליך ה'הלבנה' של תל-אביב, שבו הבחינה עצמה מיפו הערבית ובמובן סימבולי 'ניקתה' עצמה מהמזרח. השינוי שחל בחשיבות הרחובות, שהוא במוקד סיפורו של עזריהו, מצטייר כטפל, כאפנה חולפת שאפשר לעסוק בה רק לאחר שהאיום העקרוני, שתל-אביב לא תהיה עברית, חוסל (גם אם הוא לעולם אינו מחוסל לחלוטין, ובכל פעם יש לכוננו ולחסלו מחדש). מי שעוסק בהתפתחותה של תל-אביב העברית בנפרד מהדרתה של יפו הערבית, עד לחיסולה, הריסתה וגירוש רוב תושביה, מקבל על עצמו את הנרטיב המנצח ומשכפל אותו. לעומת זאת, נדמה כי מנקודת מבטו של עזריהו יש במחקרו של רוטברד ממד בנלי: הציונות המנצחת דחקה החוצה את הערבי; סיפור זה סופר שוב ושוב. האין רוטברד משכפל בעצמו את השיח הביקורתי הלעוס היטב של מנצח ומנוצח, מגרש ומגורש, לבן ושחור? האין תל-אביב משובצת בהקשרים היסטוריים אחרים?

בשני הספרים ניצבת תל-אביב מול ה'אחר'. רוטברד מגדיר 'אחרות' אחת מסוימת ועקרונית, והיא המוקד של ספרו. באחד מהקטעים הדרמטיים הרבים בספרו הוא כותב:

[...] יותר משמדובר במקום, מדובר במצב. למעשה, הסיבה היחידה להיותה של "עיר שחורה" שחורה, היא "עיר לבנה". "עיר שחורה" היא עיר לא-נראית, היא כל מה שמוסתר על ידי הצל הכבד של העיר הלבנה, כל מה שתל-אביב לא רואה ולא רוצה לראות [...] אפשר למצוא את "עיר שחורה" בכל מקום ש"עיר לבנה" נעדרת ממנו, ומעוצבת כהיפוכה הגמור: "עיר שחורה" היא "האחר" המוחלט של תל אביב בגילומה של "עיר לבנה". היא הרקע השחור שרק עליו תל אביב יכולה להמשיך להראות לבנה. במובנים רבים היא גם הדגל השחור המתנוסס מעל תל אביב (רוטברד, עמ' 122).

מחקרו העשיר והמפורט של עזריהו לא החמיץ, כמובן, את הניגוד הזה. גם הוא כותב על הניגוד בין תל-אביב ליפו, על הניסיון ליצור 'אואזיס אירופי בתוך מדבר אסיה' (עזריהו, עמ' 61-62). אצלו זה רק אחד הניגודים הבונים את המיתוס של תל-אביב. לא פחות חשוב ממנו הוא הניגוד שבין תל-אביב לאופציות קיום יהודיות אחרות בארץ ישראל, למשל ההתיישבות העובדת, המושבות, ההתנחלויות, וכמובן חיפה וירושלים. רחובות דיזנגוף ושינקין ממלאים תפקיד בעיקר בסכמות ניגודיות פנים-יהודיות. עזריהו מצטט את מנחם אוסישקין, נשיא הקרן הקיימת, שהשווה בשנת 1924 בין ירושלים וחיפה. ירושלים עתידה, לדעתו, להיות מרכז הממשל והתרבות, חיפה – מרכז התעשייה והמסחר, ואילו תל-אביב תהיה החלון לאירופה ולעולם המערבי בכללו (עזריהו, עמ' 251). שלוש הערים הללו, עם אפשרויות ההתיישבות הנוספות, יצרו חלוקת עבודה שאפשרה ליהודי הציוני לבחור את דרכו הפרטית בתוך המפעל הלאומי. חיתוכים אלה בקולקטיב היהודי כוננו הזדמנויות ואבחנות, ובכך משמשות הערים בסיס איתן למחקר. עם זאת, הן גם מציגות סכמה ניגודית. רבות כבר נכתב על הסתירה והעיונות שבין ירושלים לתל-אביב, עיר הנצח מול עיר ההווה, עיר הכבוד והחכמה מול עיר הקלילות, העיר היהודית מול עיר הנורמליות הישראלית. עזריהו מציג זאת בדרך הבאה:

תל-אביב הדגישה את ייחודה – כעיר ללא הפסקה – במונחים של היבדלות מכל מה שראתה בו איום על התפיסה האידאולוגית שלה כמייצגת את הנאורות הישראלית, המנוסחת במונחים של חילוניות, ליברליות ומתינות פוליטית. לפי תפיסה זאת, תל-אביב היא אי של שפיות ונורמליות בים של בערות וקנאות השוטף את ישראל [...] בתפיסתה המיתית, תל-אביב הייתה למובלעת של הישראליות המודרנית, החילונית והנאורה שכוחות האופל המקיפים אותה מכל עבר מאיימים עליה (עזריהו, עמ' 339-340).

רוטברד, לעומת זאת, מדגיש את הקונפורמיות של תל-אביב, כנושאת דגל הציונות התקנית שעיקר מהותה הוא עברות או הלבנה של הארץ. הניגוד מול ירושלים, ובוודאי מול המושבות והקיבוצים, הוא פסבדו-ניגוד המסווה את הדמיון העמוק. הוא כותב על הדימוי של תל-אביב:

[...] העיר הלבנה של תל אביב היא לא רק החלק הכי לא-בעייתי של הפרויקט הציוני אלא לב-לבו הרעיוני, הגרעין המוסרי שלו והמטרה שלו: מכיוון שהרעיון החשוב של הציונות היה נורמליזציה של העם היהודי, לא ירושלים כי אם תל-אביב, העיר הלבנה, היא ציון האמיתית. היא נולדה טאבולה ראסה בהגרלה של אחוזות בית על החולות, לא היה שם כלום לפני, היא לא באה על חשבון אף אחד וכל מה שעשתה היה להפריח את השממה. לא פועלים ערבים בנו אותה אלא סטודנטים לרפואה, למשפטים ולפילוסופיה, שממילא גורשו מאירופה (רוטברד, עמ' 85).

מחקרו של רוטברד, עם ההסתמכות העשירה על חומרים ראשוניים, הוא במהותו דוקטיבי: גורלה של תל-אביב נובע ממהותה העקרונית, ואילו גורלה של יפו נחרץ מקירבתה המסוכנת לעיר שצמחה ממנה, המחויבת למפעל האתנו-לאומי. הרגע ההיסטורי המכונן היה רצח יהודים שגרו או שהו בסביבה ערבית באירועי 1921. אז חדלה להתקיים האופציה של קיום משותף ארוך-טווח, והסגרציה בין העמים, בין הלבן והשחור, החלה את מלאכתה הנמשכת עד ימינו.

רוטברד מתאר דוקטיביות דטרמיניסטית: המשך קיומה של העיר הלבנה מחייב את מחיקתה של העיר השחורה. הוא ממחיש טענה זו דרך התבוננות בספרי נחום גוטמן ומראה כיצד האלימות החסלנית, המאינת את האחר, נכנסת אפילו לציורי הילדים הנאיביים שלו. בציוריו משנות השלושים שכונת מנשיה, שמקומה הפיזי הוא בין תל-אביב לים, בינה לבין יפו, ובתיה נשקפו מחלונות רבים בתל-אביב, אינה קיימת במקום שבו צריכה הייתה להיות. במקומה יש מרחב חולי עד לים. זו מעין נבואה אל העתיד, נבואה שהגשימה את עצמה. ה'הלבנה' הסמלית של תל-אביב, הוצאת הערבי מתחומיה ומסביבותיה כמהות העלולה לאיים עליה, הייתה כתובה כבר אז במהותה העברית, הציונית והמיידית של העיר. הספר רק מפרט את האופן הקונקרטי בו נעשו תהליכי ההלבנה וההשחרה.

הקסם המיוחד בספרו של עזריהו הוא דווקא באינדוקטיביות שלו; בבחינה – באמצעות מסמכי ארכיונים וקטעי עיתונים – כיצד עוצב המרחב וכיצד פותחו דימויו, שנדמה כאילו אינם תלויי זמן והקשר. בעוד במחקרו של רוטברד יש דבר מה סגור ודטרמיניסטי, מחקרו של עזריהו פתוח וזורם לכיוון שהחומר לוקח אותו. זו היסטוריה לוקלית במיטבה. אמנם בסכמה הניגודית שאני יוצר כאן בין שני הספרים רוטברד תופס את משבצת ה'חדש' או ה'ביקורת', אך הדבר גורם עולל לספרו של עזריהו. ספרו מציג

מחקר חדשני, ומבחינת הגאוגרפיה החברתית, ההיסטורית והתרבותית בישראל הוא אולי אפילו מהפכני בכך שהוא מעניק פרספקטיבה חדשה לבחינת הזהות המרחבית הישראלית. עד לא מזמן היה מחקר על 'דיזנגוף' או על 'שינקין' כמושגים נתפס כלא לגיטימי וכלא רציני. עזריהו פורץ בספרו דרך.

את שני הכותבים אפשר לחבר למסורות כתיבה הקשורות למוטיבים מרכזיים בכתביו של ולטר בנימין. רוטברד כותב היסטוריית-נגד, היסטוריה חתרנית, הסותרת את הסיפור הרשמי של העיר הלבנה שצמחה בחולות. במונחי בנימין הוא 'מבריש את ההיסטוריה נגד כיוון הפרווה'. כוונתו של בנימין במושג זה היא שההיסטוריון הביקורתי משתמש בחומרים הקיימים, אלה שיצרו המנצחים, ומוצא כיצד לגאול מתוכם את ההיסטוריה העלומה של המנוצחים. עזריהו פשוט מוצא לו פרווה אחרת להברישי. יותר מכול הוא מתחבר למשוטט ה'בנימיני', דמות חתרנית כלפי הסדר הצרכני בכך שהיא מלקטת חוויות בפסזיים בקצב שלה, בניגוד למטרה הנורמטיבית שהיא לבצע את הרכישה ללא בזבוז זמן מיותר. חוקר משוטט בעל אבחנה חריפה כעזריהו, העוקץ במקום לנגח, הוא תוצר-תגובה פרדוקסלי ואירוני לנפיתות הסימבולית של העיר ללא הפסקה.

סוכני פעולה שונים מניעים את העלילה בשני הספרים. בספרו של רוטברד ההיגיון של הלאומיות המלבינה הוא המעצב את ההיסטוריה. בספרו של עזריהו – החיים התוססים של העיר. עם זאת, שני הספרים מפנים לגיבורים שונים המסייעים להיסטוריה במהלכה. רוטברד מעניק משקל רב לארכיטקטים, המנסים לעצב את העיר באופן שתתאים לתפיסות עולם אידאולוגיות. תפקידם המורכב כולל גם את בניית החדש וגם את הרס הישן, גם את עיצוב המרחב הפיזי וגם – וזה בעיניו חשוב יותר – את הדיבור על המקום ויצירת השיח המעצב אותו. אחריהם באים סוכני תרבות נוספים, למשל יוצרי השירה העברית, ומבססים את השיח המוחק את העיר השחורה בשורות רומנטיות מתקתקות דוגמת, 'אין כמו יפו בלילות' או 'זוהי יפו ילדה זוהי יפו / הנכנסת כמו יין לדם' ו'יש משהו מוזר ולא ידוע / יש משהו נפלא בעיר הזאת'. גם עזריהו מעניק חשיבות לסוכני תרבות, אם כי הפירוק שהוא מציע אינו מתקרב אל החתרנות של רוטברד. לדעתו, כאשר נתן אלתרמן מנגיד את ירושלים מול תל-אביב בפזמון הידוע 'בכל זאת יש בה משהו', הוא מכוון דימויים ומשקף אותם, ואולי תורם את קולו למעין תחרות בין שתי הערים. אך בוודאי אין לפרש את מעשהו כפעולת מחיקה לאומנית אלימה. בניגוד לכתיבה הרדיקלית של רוטברד, אצל עזריהו השירים והפזמונים שעיצבו את עולמם של הישראלים עודם משמרים את מעמדם הקסום והלגיטימי.

שני הספרים עשויים בהקפדה ואסתטיים, אך קיים ביניהם הבדל עקרוני. ספרו של רוטברד מפולש בתמונות, במפות, במסמכים, בצילומי כריכות הספרים הנזכרים בו ובהערות שוליים ארוכות. נדמה שבשל הרדיקליות של טענותיו הוא רואה עצמו מחויב להוכחת-יתר ויזואלית, שהיא אכן משכנעת למדי. הספר נושא בקרבו את הארכיון

המשמש אותו להוכחת טענותיו. נקודה זו, גם אם אינה מפורשת, היא מרכזית. כיוון שיפו הערבית נמחקה מההיסטוריה, שילוב תמונות ומסמכים על אודותיה בספר היסטורי הוא מלאכת גאולה נדרשת. הספר, אם כן, משמש בה בעת ספר היסטוריה ואתר זיכרון לעיר שהייתה ואיננה, וכל שנותר ממנה הוא שרידים המוכלים בשכנתה המנצחת כאטרקציה תיירותית.

רוטברד משתמש גם בכריכה על מנת להעביר את המסר שלו. בכריכה רואים את מוזיאון האצ"ל על שם גידי פיגלין, איש אצ"ל שהוביל את כוחותיו לכיבוש יפו במלחמת העצמאות. המבנה משתמש בהריסות אך בונה עליהם מבנה מודרני מזכוכית, מטפורה למעשה שעשתה העיר העברית בהריסותיה של העיר הערבית. בכריכה הקדמית רואים את צילום המבנה מכיוון יפו אל תל-אביב, ובכריכה האחורית בצילום מכיוון תל-אביב אל עבר יפו. ספרו של רוטברד מצוי בתווך, בין תל-אביב ליפו, בין הלבן והשחור, והספר כולו – הטקסט, התמונות והעטיפה – משתתף בעיצוב המסר שבא לגאול את יפו מהשחור ולחלץ את תל-אביב מהלבן.

ספרו של עזריהו הוא קונבנציונלי הרבה יותר. עם זאת, חובה לציין כי עזריהו מנצל עד תום את ההזדמנות שמעניק לו הנושא ומביא עמודי תמונות מרהיבים ביופיים ובהם מוצגים גלויות, קריקטורות וצילומים. שני הספרים כאחד מלמדים עד כמה העמיקה המהפכה של השנים האחרונות, שבה הפך הספר היסטורי, לצד תפקידיו המסורתיים, גם למוצר צריכה שבו העטיפה, הצורה החיצונית והצילומים בפנים מיועדים למשוך את הקורא אל התוכן.

בהתאם לתפיסה מרכזית בחשיבה הביקורתית, הכתיבה האקדמית עצמה היא פרקסיס פוליטי. ואכן, ספרו של רוטברד הוא פוליטי במוצהר ועוסק בהרחבה בניסיונות הציונות ומדינת ישראל 'להלבין', למחוק אחרים, לשלוט במרחב. דרכי המלחמה של פיגלין ביפו (שבירת הקירות של בתים צמודים) מזכירים למחבר את מעשי צה"ל בערים פלשתיניות; וגירוש מהגרי עבודה מתל-אביב הם המשך למלאכת ה'הלבנה' הבלתי נגמרת של העיר.

ספרו של עזריהו יכול להמחיש את טיעונו של רוטברד. כיוון שהכתיבה האקדמית משולבת בעיצוב יחסי כוח ושליטה, והחשוב בעיר הוא הסיפור עליה, סיפורו של עזריהו הוא חלק מהלבנתה של העיר, אם כי בוודאי בדרך מתוחכמת יותר מזו שנוקטים 'מלבינים' אחרים. פירוט ההיסטוריה של התפתחות הרחוב והכיכר התל-אביביים לוקחים חלק בהשכחה של הפשע הקדמון המאפשר אותם מלכתחילה. מהפרספקטיבה הביקורתית של רוטברד אפשר להגדיר את האובייקטיביות לכאורה של עזריהו כפוליטית-לאומנית במהותה, כשיתוף פעולה של החוקר עם המספרים האחרים בהסוואת מהותה העקרונית של העיר.

עזריהו, שמבטו על העיר והתפתחותה הוא חיצוני, אירוני וסקרני, היה אולי מוכן אפילו לקבל טענה כזו בטרם יבטל אותה כבנלית. התבוננתו היא ביקורתית בדרכה

ומספרת את הסיפור 'כפי שהוא'. זו עמדה המוגדרת בטעות כא-פוליטית, אך היא פוליטית במהותה. היא מכוננת את החוקר כבעל עוצמה שצד זה או אחר אינו יכול לגייסה, שהיא בעלת זכות על אמת הנובעת ממחקר קפדני ומפרספקטיבת-על מיוחסת. המחקר הביקורתי, שבו יש גישות פוסט-מודרניות נרטיביות, טרם הצליח לקרקע אתוס איתן זה שעדיין מבנה את עיקר המחקר במדעי החברה והרוח בארץ.

למרבה האירוניה מאפשר מחקרו ה'פתוח' של עזריהו חשיבה ביקורתית במקומות שבהם הביקורתיות החשופה של רוטברד סוגרת אותם. תל-אביב הלבנה חותרת תחת עצמה כל העת. כך, למשל, פורחת בה קהילה הומו-לסבית איתנה עם מוסדות משגשגים, המאיימת על מרכיבים הגמוניים בשיח הציוני. העיר המשתנה תדיר שמתאר עזריהו היא המאפשרת חתרנות זו. כאשר חוגגים בתל-אביב את מצעד האהבה של 1999, הפוטנציאל החתרני של העיר מוצג לראווה מול מסורות יהודיות וישראליות קודמות. עזריהו מצטט:

בשישי האחרון בתל-אביב נפל דבר בישראל – מצעד האהבה הפך לאיקון חברתי חדש ובלתי ניתן לערעור, חג חדש למערך חגי ישראל, אשר בעדו הצביעו בריקודים למעלה מ-200 אלף איש [...] מצעד האהבה, בסמיכות כה סמלית לצעדת ירושלים האנכרוניסטית [במאמר מוסגר – מה כאן אנכרוניסטי – הצעדה או ירושלים עצמה? מ"פ], שם את תל-אביב על המפה בשורה אחת עם הערים הגדולות באירופה כברלין, פריז או ציריך. לראשונה הציגה תל-אביב את עצמה כפי שהיא – עיר קוסמופוליטית, פתוחה ומחוברת און-ליין למה שמתרחש בעולם (עזריהו, עמ' 174).

כמו כן, תל-אביב כעיר-עולם גלובלית, הייתה לביתם של מהגרי עבודה ('עובדים זרים' בעגה הישראלית המקובלת), שבשלב מסוים היוו כרבע מאוכלוסייתה. רוטברד מציין את גירושם, שבעיניו משמעותי יותר מעצם הימצאם בתל-אביב. אך אם מרצון ואם מחוסר ברירה, פיתחה תל-אביב מוסדות עירוניים חשובים שטיפלו במהגרי העבודה, ביניהם אפשרות ללימוד בבתי הספר, קבלת טיפול רפואי, ייעוץ משפטי ושירותי דת. אולי מה שקרה הוא שמדינת ישראל, עם עקרונותיה המבדלים והמלבינים 'השתלטה' על תל-אביב החתרנית וסילקה את העובדים שלא התאימו לעקרונותיה האנתרופיים? סוג כזה של ניתוח מתאים יותר לתפיסה של עזריהו, של עיר בהתפתחות מתמדת, המציבה עצמה לעתים מול 'אחרים' ולעתים בצוותא עמם, ואשר יש בה מרכיבים הפועלים נגד תהליך הלבנתה.

שני המחברים יסכימו מן הסתם שתל-אביב, מעבר למובן הגאוגרפי הפשוט, היא חלק מהמפעל הציוני שיצר אותה, ושהיא מרכיב ממרכיבי מדינת ישראל. המחלוקת היא על המידה שבה ההיגיון הלאומי מכתוב את ההיגיון העירוני. רוטברד מעניק מקום

נרחב להיגיון הלאומי, על מרכיביו האוריינטליסטיים, כחודר לכל תחום של החיים העירוניים ומבנה אותם. תל-אביב שלו אינה חתרנית אלא מייצגת קונפורמית מובהקת של ההיגיון הציוני במלואו. עזריהו, לעומתו, מעניק אוטונומיה לעיר ומראה כיצד היא מתפתחת גם נגד ההיגיון שכוון אותה.

ביוני 1998 זכתה ישראל באירוויזיון בפעם השלישית. נציגתה הייתה דנה אינטרנשיונל, ובעקבות זכייתה יצאו רבים מהקהילה ההומו-לסבית הישראלית לרקוד בשמחה בכיכר רבין (לשעבר כיכר מלכי ישראל). מעוז עזריהו, בפרק המוקדש לתולדותיה של הכיכר, מזכיר אירוע זה (עזריהו, עמ' 327). הוא שוכח לציין שבאותו יום קרה אירוע היסטורי אחר: בית"ר ירושלים זכתה באליפות המדינה בכדורגל בתל-אביב, ותומכיה זרמו אף הם אל אותה כיכר עצמה, ובאותו רגע בדיוק. שתי השמחות של שתי הקהילות, שקשה לדמיין שונות מהן, התערבבו בכיכר. לרגע אוטופי אחד, של כאילו ביאת המשיח, חגגו נציגיה הסטראוטיפיים ביותר של שנאת הזרים המחוספסת, שהם עצמם עוברים השחרה מתמדת בתקשורת הישראלית, עם נציגיה הסטראוטיפיים של ה'אחרות' הישראלית החדשה. העיר הלבנה והעיר השחורה, שלא לדבר על העיר הוורודה, התמזגו. העיר הגלובלית מתאפיינת בהטרוטופיות שלה – זהו מושג של מישל פוקו שמשמעותו: מקום שהוא זירה למפגש של מקומות רבים ושונים, ולכן גם מפגשים פורצי דרך. כמוכן, לא כל המפגשים מובילים לתוצאות בעלות משמעות, אם בשל עוצמתה המנרמלת של המדינה או מפני שהמפגש לא היה בעל משמעות מלכתחילה. לא היה המשך (ככל הידוע לי) למפגש המלבב בין הקהילה ההומו-לסבית לבין קהילת אוהדי בית"ר ירושלים, אך הוא מרמז על האופציה החתרנית והדיאלקטית שמייצרת דינמיקה של ההלבנה. ספרו של רוטברד, החתרני יותר מספרים אחרים על תל-אביב, אינו מתמודד עם אפשרות זו.

לאחר פירוט ההבדלים בין הספרים נשוב לנקודת דמיון חשובה, אולי חשובה יותר מן ההבדלים. שני הספרים הם היסטוריה חדשה, חתרנית, מאתגרת, השואלת שאלות חדשות ומציעה דרכי ניתוח שלא נוסו קודם לכן. הם מתכוננים בתל-אביב בדרך שבה מיעוט להתבונן בה עד כה, ובכך חשיבותם. האחד מתחיל במקום שהשני מסתיים (ולא הפך). שניהם באים מדיסציפלינות אחיות, אך לא מתקיים ביניהם דיאלוג ממשי. יש חוקרים, בעיקר אלה הקרויים 'ביקורתיים', שעבורם ספרו של רוטברד ישמש מופת של כתיבה אקדמית מחויבת ומוסרית. יש אחרים שעבורם יהווה ספרו של עזריהו דוגמה מעולה להיסטוריה לוקלית, תרבותית וחברתית, החושפת את התפתחות המיתוס הישראלי. אולי בקיטוב המאפיין את האקדמיה הישראלית אהיה היחיד הטוען כך, אך לדעתי שני הספרים המנוגדים הללו, הספר הלבן והספר השחור (ושקורא יחליט מה הוא מה), מהווים תרומה מרכזית להגות ההולכת ומתפתחת בשנים האחרונות על המקום הישראלי.